

Tautosakos darbai 69, 2025, p. 87–110
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.25.69.05>

Veneros palytėti: sifilio samprata ir gydymas XX a. pirmos pusės Lietuvoje

ASTA SKUJYTĖ-RAZMIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/050gfgn67>

asta.skujyte@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4583-2041>

SANTRAUKA. Šiame straipsnyje, pasitelkdamą lietuvių ir užsienio medicinos istorikų tyrimus, Lietuvoje vykdytų archeologinių tyrimų duomenis ir tarpukario spaudą, gilinuosi į XV a. pabaigoje Europoje pasirodžiusios naujos ligos – sifilio – istoriją, siekdama atsakyti į klausimą, kodėl liga, kuria sergančiųjų skaičius XX a. pirmos pusės Lietuvoje itin sparčiai augo ir kuri tapo didžiuliu gydytojų ir visuomenės rūpesčiu, praktiškai nepaliko jokių pėdsakų lietuvių tautosakoje. Straipsnyje keliu hipotezę, kad medžiagos apie sifilį stygius mūsų folklore galėjo būti nulemtas šios ligos diagnozavimo sudėtingumo, neatmetant ir jos seksualinės prigimties kaip nepatogios, gėdingos temos. Atliktas tyrimas šią hipotezę leidžia patvirtinti, nes, kaip rodo surinkta medžiaga, XX a. pirmos pusės visuomenė, ypač provincijoje, sifilio galėjo ne skirti nuo kitų ligų (pavyzdžiui, odos), todėl ši lytiškai plintanti infekcija galėjo būti gydoma tais pačiais būdais, kaip ir kiti susirgimai. Be to, liaudyje sirgti „prancūzais“ buvo laikoma didele gėda, galėjusia lemti sergančiojo atskirtį nuo bendruomenės.

RAKTAŽODŽIAI: sifilis, venerinės ligos, medicinos istorija, liaudies medicina.

Touched by Venus: The Concept and Treatment of Syphilis in the First Half of the 20th Century Lithuania

ABSTRACT. In this article, using studies by the Lithuanian and foreign medical historians, data from archaeological research conducted in Lithuania, and the interwar press, I delve into the history of a new disease appearing in Europe at the end of the 15th century – syphilis – in order to answer the question, why this disease, in spite of the number of patients, which grew extremely rapidly in Lithuania in the first half of the 20th century and caused great concern among doctors and general public, practically left no traces in the Lithuanian folklore. I assume that the lack of material about syphilis in our folklore could have been determined by the complexity of diagnosing this disease, including its sexual nature as an uncomfortable and shameful topic. The conducted research enables me to confirm this hypothesis, because,

Received: 18/03/2025. **Accepted:** 15/05/2025

Copyright © Asta Skujytė-Razmienė, 2025. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

as testified by the collected material, in the first half of the 20th century, especially in the provinces, syphilis was likely not to be distinguished from other diseases (e. g. skin diseases), so this sexually transmitted infection could be treated in the same way as other diseases. In addition, among the people, catching the “French” disease was considered a great shame, which could result in exclusion of the sufferer from the community.

KEYWORDS: syphilis, venereal diseases, history of medicine, folk medicine.

Baigiantis 1494 m. vasarai, Prancūzijos karalius Karolis VIII Maloningasis (pranc. *Charles VIII l’Affable*) pradėjo žygį į Neapolio karalystę. Invaziją motyvuodamas paveldėjimo teise¹ ir sulaukęs paramos iš Milano kunigaikščio Ludoviko Sforcos, Prancūzijos karalius siekė perimti Neapolio karalystės, kuri dar iki jos valdovo Ferdinando I (it. *Ferdinando I di Napoli*, dar vadinto *Ferrante*) mirties buvo draskoma vidinių intrigų, sostą². Šis įvykis yra reikšmingas ne tik Europos, bet ir medicinos istorijos kontekste, nes 1494 m. žymėjo ne tik Italijos karų, bet ir dar iki tol nematytos ligos epidemijos pradžią. Vos po metų, 1495 m. liepos 5 d., mūšį prie Fornovo stebėjęs gydytojas Alessandro Benedictus rašė, kad tąja liga apsikrėtusieji buvo ne tik subjaurotais veidais (be akių, nosių), bet ir netekę galūnių (Zbar 2022: 37). *Morbis gallicus*, arba *prancūziškoji liga*, netruko pasklisti po Europą ir pasaulį, keisdama žmonių įpročius, sėdama pagrįstas baimes ir išskeldama aibes sąmokslų teorijų.

Šiame straipsnyje, pasitelkdama lyginamąją analizę ir žvelgdama iš medicinos istorijos perspektyvų, gilinsiuosi į sifilio, arba *prancūziškosios ligos*, istoriją Europoje ir Lietuvoje. Remdamasi lietuvių ir užsienio istorikų darbais, archeologinių tyrimų ataskaitomis, tarpukario periodika ir lietuvių tautosaka, stengsiuosi atsakyti į klausimą, kaip ji buvo suprantama XX a. pirmos pusės Lietuvoje. Laikotarpį pasirinkau dėl kelių priežasčių: pirmiausia, kaip rodo tuometė statistika, tarpukariu sparčiai augo sergančiųjų sifiliu skaičius; antra – iš šio laikotarpio mus pasiekė daug informacijos apie sifilį, jo prevenciją ir gydymą, pasklidusios tiek periodinėje spaudoje, tiek specialiuose informaciniuose leidiniuose ir knygoje; trečia – gausu vertingos lietuvių tautosakos (įskaitant ir liaudies mediciną), kurią XX a. pirmoje pusėje sukaupė dr. Jono Balio vadovaujamas Lietuvių tautosakos archyvas. Tad straipsnyje apžvelgsiu, kokia informacija apie sifilį pasiekdavo plačiąją visuomenę, kokie gydymo būdai buvo praktikuojami liaudyje ir koks požiūris vyravo į sergančiuosius šia liga. Tyrimu

1 Karolis VIII, kaip Anžu Kapetų giminės palikuonis, manė turįs teisę į Neapolio ir Jeruzalės karalystės sostus. 1265 m. Neapolio karalystę kaip feodą Anžu Kapetai gavo iš popiežiaus Klemenso IV (Mallett, Shaw 2014: 8).

2 Anot istorikų Michaelo Malletto ir Christine Shaw, Ferdinandas I buvo nepopuliarus valdovas, garsėjo suktumu ir nuožmumu (Mallett, Shaw 2014: 9). Jo konfliktai su kitų Italijos karalysčių valdančiaisiais (pavyzdžiui, su Milano kunigaikščiu Francesco Sforza, vėliau – su jo sūnumi Ludovico), su popiežiumi Inocentu VIII (o vėliau ir su Aleksandru VI), varžymasis su Venecijos respublika dėl įtakos Viduržemio jūros regione iš dalies lėmė išplieskusį karą su prancūzais (ten pat: 9–10).

taip pat sieksiu patikrinti hipotezę, ar medžiagos apie sifilį stygių lietuvių tautosakoje galėjo lemti jo neskyrimas nuo kitų ligų, neatmetant ir aspekto, kad ligos seksualinė prigimtis buvo nepatogi tema tiek tautosakos pateikėjams, tiek užrašytojams.

SIFILIO AT SIRADIMO AIŠKINIMAI XV–XVI A. EUROPOJE

Sifilio istorija Europoje verčia prisiminti gerai žinomą priežodį: „Apsaugok, Dieve, nuo maro, bado, vainos“ (LPPe: maras), kadangi kariniai konfliktai, riboti resursai ir epideminės ligos visuomet būna itin glaudžiai susiję. XV a. pabaigoje kariuomenės, anot J. N. Hayso, buvo idealios įvairių užkratų nešiotojos: nemažą jų dalį sudarė samdomi kariai iš įvairiausių šalių, ir jie, pasibaigus žygiams, grįždavo namo, kartu platindami ligas (2009: 63). Būtent taip nutiko ir sifilio ligos atveju: 1495 m. Karoliui VIII pasitraukus iš Neapolio kariuomenė buvo paleista, o 1499 m. liga jau buvo fiksuojama ne tik visoje Europoje, bet ir Artimuosiuose Rytuose, Šiaurės Afrikoje (ten pat: 63). Kadangi tiek amžininkų liudijimai, tiek ir vėliau, XVI a. pirmoje pusėje, išleisti tekstai (pavyzdžiui, Ulricho von Hutteno 1519 m. *De Morbo Gallico*) iškelia ligos naujumą ir karštligišką gydomųjų priemonių paiešką, kyli sifilio etiologijos klausimas. Vieningo sutarimo dėl ligos kilmės nėra: iki šiol egzistuoja keletas aiškinimų, tačiau ryškiausios teorijos dvi, jos vadinamos „kolumbiškąja“ ir „ikikolumbiškąja“. Pirmoji, kaip suponuoja pavadinimas, ligą sieja su Kristupo Kolumbo kelione, prasidėjusia 1492 m. rugpjūčio 3 d. Ispanijoje.

Kai 1493 m. kovo 15 d., baigdami pirmąją kelionę, K. Kolumbo ir brolių Pinzónų laivai įplaukė į Palos de la Fronteros uostą Ispanijoje, Martinui Alonso Pinzónui, laivo „Pinta“ kapitonui, nedelsiant buvo iškvieštas gydytojas – kaip ir dar keli šio laivo įgulos nariai, kapitonas karščiavo, o jo oda buvo nusėta žaizdelėmis. Ruizas Díazas de Isla, gydęs „Pintos“ jūreivius, jau žymiai vėliau, 1539 m. pasirodžiusioje publikacijoje, ligą pavadino *morbo serpentino* (liet. „gyvatės liga“)³ ir teigė, kad tuo metu nieko panašaus nebuvo matęs (Zbar 2022: 21). Liga netruko išplisti po Ispaniją, o prasidėjus minėtiesiems Italijos karams ir ispanų kariuomenei atvykus padėti Neapolio karalystės įpėdiniui Ferdinandui II, ja užsikrėtė ir italų kariai (Mallett, Shaw 2014: 32).

Vis dėlto Vakarų medicinos istorijoje liga geriausiai žinoma *prancūziškosios ligos* pavadinimu, nes labiausiai nuo jos nukentėjo Karolio VIII kariauna (Kohn et al. 2008: 130): pasak anatomo Gabriele Falloppio (1523–1562), iš apsupto Neapolio miesto išvartotos prostitucija besivertusios moterys netrukus paslaugas jau teikė prancūzų kareiviams (Wagh 1982: 92), o 1495 m., prancūzų kariuomenei pasitraukus iš Italijos, vyrai, grįždami į namus, kartu parsinešė užkratą – blyškiąją

3 Anot R. D. de Islos, ši liga buvo tarsi gyvatė – šlykšti ir pavojinga (Crosby 1969: 222).

treponemą (lot. *Treponema pallidum*). Negana to, su K. Kolumbo įgulos parvykimu ir beveik tuo pat metu prasidėjusiais ilgamečiais Italijos karais sutapo dar keli svarbūs įvykiai: teritorijoje kilo šiltinės protrūkis, o tuometinis popiežius Inocentas VIII uždarė leprozoriumus, kuriuose Šv. Lozoriaus vienuolių ordinas globojo raupsuotuosius (Zbar 2022: 21–22).

Antrosios, arba „ikikolumbiškosios“, teorijos šalininkai tvirtina, kad Europoje ir Azijoje liga buvo žinoma dar iki Kolumbo kelionės į Ameriką. Panašių į sifilio simptomų aprašymų randama Plinijaus Jaunesniojo, Horacijaus ir kitų Romos bei Bizantijos autorių darbuose (ten pat: 19). Kaip pavyzdys neretai pasitelkiamas Albrechto Diurerio 1484 m. raižinys rankraštyje *Vaticinium in Epidemicam Scabiem*, labiau žinomas kaip „Sifilitikas“, vaizduojantis riterį su sifiliui būdingu bėrimu (ten pat: 15). Paleoantropologiniai tyrimai rodo, kad Prancūzijoje, Jungtinėje Karalystėje, Lenkijoje, Indijoje, JAV rasta griaučių su sifiliui būdingais kaulų pokyčiais, datuojamų nuo 8000 m. prieš mūsų erą iki XV a. pradžios (ten pat: 23). Vis dėlto panašių pokyčių galėjo atsirasti ir dėl kitų, nevenerinių, trepomatozių – pintos (sukėlėjas *Treponema carateum*), bedželio (sukėlėjas *T. pallidum* porūšis *endemicum*) ir frambezijos (*T. pallidum* porūšis *pertenue*)⁴. Naujausi paleoantropologiniai DNR tyrimai rodo, kad *T. pallidum* ištakos – vidurinio holoceno epochos Amerika. Tai sustiprina „kolumbiškosios“ teorijos argumentus, tačiau iki galo neatsako į visus klausimus, kuriuos kelia antroji – „ikikolumbiškoji“ – sifilio kilmės teorija⁵ (Barquera et al. 2024: 5–6).

Dėl sifilio ištakų nėra sutariama ne tik šiandien. Nuo pat ligos pasirodymo XV a. pabaigoje buvo bandoma suprasti, iš kur ji atsirado ir kaip ji plinta. Spėjimus apie jos kilmę liudija pavadinimai: *neapolietiškoji*, *prancūziškoji*, *ispaniškoji*, *vokiškoji*, *lenkiškoji*, *britiškoji liga*⁶ (Shmaefsky 2010: 25). Anot Briano R. Shmaefsky, šie pa-

4 Nevenerinėmis trepomatozėmis dažniausiai užsikrečia vaikai ir paaugliai, gyvenantys skurdžiomis sąlygomis atogrąžų klimato juostose, per tiesioginį, nelytinį kontaktą su sergančiuoju – liesdami žaizdas ir pan. (Stamm 2015: 901). Pinta pirmą sykį aprašyta XVI a. (ten pat), jos pavadinimas kilęs iš „Pintos“ laivo, kuriam vadovavo sifiliu užsikrėtęs M. A. Pinzónas (Rothschild 2005: 914). *Treponema carateum* sudarė užsikrėtusiam odą ir, kaip ir sifilis, turi tris stadijas (Stamm 2015: 901). Bedželis (endeminis sifilis, sukeliama *T. p. endemicum*) pasitaiko Artimuosiuose Rytuose (Hays 2009: 64), taip pat Afrikoje, nes šiam porūšiui, skirtingai nei kitiems, reikalingas sausas klimatas (Mitjà, Šmajš, Bassat 2013: 3). Užsikrėtus bedželiu, bakterija pažeidžia burnos gleivinę, ryklę, gali sukelti užkimimą (ten pat: 2–3), negrįžtamai pažeisti nosiaryklės audinius (ten pat: 3). Frambezija (atogrąžų sifilis), kurią sukelia *T. p. pertenue*, – lėtinė liga, pažeidžianti odą ir kaulus (osteoperiostitas; ten pat).

5 Rodrigo Barquera ir kiti straipsnio „Senovės genomai atskleidžia seną *Treponema pallidum* istoriją Amerikoje“ (angl. *Ancient genomes reveal a deep history of Treponema pallidum in the Americas*) autoriai pabrėžia, kad, nepaisant *Treponema pallidum* atradimo Amerikos žemynuose, tebelieka neatsakytų klausimų – pavyzdžiui, dėl iki XV a. pabaigos palaidojimuose aptiktų trepomatozėms būdingų kaulų patologijų Eurazijoje, Viduramžių Europos rankraščiuose aprašytų „venerinių raupsų“ ir XV–XVI a. pasirodžiusių raupsų virulentiškumo (Barquera et al. 2024: 6).

6 Turkijoje sifilis buvo žinomas konfesijų skirtį akcentuojančiu pavadinimu – *kriščioniškoji liga* (Shmaefsky 2010: 25).

vadinimai rodo siekį pažeminti tuos, su kuriais buvo nesutariama, kadangi liga buvo siejama su prostitucija ir zoofilija (ten pat: 25). Panašiai teigia ir Andrew P. Zbaras: toks ligos įvardijimas ne tik implikuoja žemus priešų moralinius standartus, bet ir demonstruoja gajus etninius stereotipus, kai šiems priskiriami visi neigiami bruožai (2022: 7–8).

Kaip ir bet kurios kitos staigios ir dideliu užkrečiamumu pasižyminčios ligos atveju, čia išniro (ir buvo skleidžiamas dvasininkijos) Dievo bausmės motyvas: su dideliu įtarumu pradėta žiūrėti į krikščioniškas sekatas (ten pat: 21), gatvėje išmaldos prašančius elgetas (McGough 2010: 12). XVI a. Venecijoje, siekiant apsaugoti miestą, grupelę moterų išsiuntė tarnauti į Šv. Marijos Magdaliėtės vienuolyną (ten pat). Susirgusieji sifiliu maldomis kreipdavosi į šventąjį kankinį Dionizą, Prancūzijos globėją (Zbar 2022: 22).

Liaudyje plito kiek kitokie ligos kilmės aiškinimai. Pavyzdžiui, XV a. pabaigoje tarp italų karių sklido gandas, kad naujoji liga kilo prancūzams paskubomis užvalgius prastai išvirtos kiaulienos (McGough 2010: 1). Kiti Italijoje gyvavę naratyvai, kaip būdinga ieškant kaltųjų, gręžėsi į etnines mažumas: ligos atnešimu buvo kaltinami Ispanijos žydai ir arabai (Piechocki 2016: 2) arba graikiškas vynas, į kurį neva buvę įlašinta raupsais sergančiojo kraujo (Zbar 2022: 21). Vis dėlto gana greitai suprasta, kad liga plinta lytiniu keliu, tad pasakojimai apie ligos atsiradimą taip pat pakito: pavyzdžiui, ligą imta kildinti iš raupsuoto riterio sueities su mėnesinėmis sergančia arba palaida moterimi, vyrų – su beždžionėmis (ten pat: 8, 21).

Naujoji liga sulaukė ir autorinio „kilmės mito“: 1530 m. italų gydytojas Girolamo Fracastoro (1478–1553) publikavo trijų dalių poemą lotynų kalba *Syphilis sive morbus gallicus*: joje, įkvėptas romėnų poeto Vergilijaus ketvirtosios *Georgikų* knygos (Piechocki 2016: 11), ne tik pristatė ir įvirtino neologizmą „sifilis“ naujajai ligai įvardyti, bet ir pateikė jos kilmės mitą, aprašė simptomus ir nurodė gydymo būdus.

Fracastoro kūrinyje Sifilis – tai karaliaus Alkinojo bandų piemuo. Nepakeliamai karštą vasaros dieną ėmęs koneveikti Saulės dievą ir atnašauti savo karaliui, jis buvo nubaustas ir tapo pirmuoju, kurio kūną nusėjo „gėdingos opos“ (*Syphilus ostendit turpes per corpus achores SSMG LT 329⁷*), o naktimis neapleido skausmingos konvulsijos (*Insomnes primus noctes convulsaque membra*; ten pat: 330). Iš nimfos, į kurią išsigandę žmonės kreipėsi patarimo, buvo išgirsta, kad liga amžina, neatšaukiama ir ją patirsią visi gimusieji (ten pat: 343–345). Poemoje aprašytas naujas ritualas, įsteigtas Saulės dievo pykčiui numalšinti: paaukoti išrenkamas žmogus, pirmuoju lemta būti Sifiliui. Tačiau dievai parodo, kad tokia suteršta auka jiems nereikalinga, ir, kaip poemos pabaigoje rašo G. Fracastoro, Sifilį paverčia gyvu savosios tuštybės liudijimu (ten pat: 371–372).

7 Cituojant čia ir toliau prie santrumpos SSMG nurodoma poemos dalis (LP – Liber Primus, LS – Liber Secundus, LT – Liber Tertius) ir eilutė.

Be ligos mitologizavimo, G. Fracastoro pateikė ir savo svarstymus dėl tikrųjų šios ligos ištakų: kaip būdinga to meto mokslininkams, priešasčių jis ieškojo planetų išsidėstyme, propagavo miazmos (užteršto oro) idėją, tačiau galiausiai ir pats pripažino, kad atsakyti į klausimą, kaip atsirado liga, sudėtinga, kadangi jai užgimti reikia laiko, tinkamų sąlygų ir tiesiog palankių sutapimų (ten pat: 247–260). Vis dėlto jis išklėlė idėją, kad liga galinti plisti „sėklomis“⁸ (ten pat: 295), tačiau tuo metu ši mintis nesulaukė dėmesio.

Kaip jau minėjau, G. Fracastoro poema svarbi tuo, kad joje aprašyti šios ligos simptomai: pažymėta, kad užsikrėtus pirmieji ženklai išryškėdavo po mėnesio (ten pat: 320–321), susirgęs šia liga skųsdavęsis jėgų trūkumu, oda prarasdavusi sveiką išvaizdą (ten pat: 325–329), galiausiai atsiverdavusios opos, stingdavę sąnariai, galūnes apnikdavęs skausmas (ten pat: 330–346). G. Fracastoro rašė apie ligos subjaurotus veidus, deformuotas krūtines, pustulėmis padengtus kūnus ir kimius ligonių balsus (ten pat: 349–359). Svarbu paminėti, kad šie simptomai didžiąja dalimi atitinka randamus šiuolaikiniuose sifilio ligos aprašymuose⁹, tik, kaip atkreipė dėmesį Robertas J. Knellas, pačioje sifilio epidemijos pradžioje liga progresuodavo greičiau, o kai kurie iš minėtų jos požymių (pavyzdžiui, pūliuojančios gilės dydžio votys, didžiulis skausmas ir kt.) šiandien nebesaireiškia (2003: 174).

Antroje knygoje G. Fracastoro aprašė prevencines priemones, galinčias padėti apsisaugoti nuo ligos (pradedant švarių oru, judėjimu, baigiant atsispyrimu kūniškajai traukai, žr. SSMG LS 81–115), ir galimus vaistus susirgusiesiems. Pačius gydymo būdus skirstė į švelnesnius ir aršesnius. Pastaruosius, anot gydytojo, reikėjo taikyti norintiesiems greito poveikio ir nusiteikusiems pakentėti (SSMG LS 250–269). Ypač svarbu atkreipti dėmesį, kad G. Fracastoro mini gyvsidabrį (ten

8 Poemoje *Syphilis sive Morbus Gallicus* apie tai G. Fracastoro užsiminė tik probėgšmais, tačiau šią mintį išplėtojo kitame svarbiame savo veikalė apie užsikrėtimą ligomis *De contagionibus et contagiosus morbis* (1546).

9 Sifilio požymiai: bėrimas, galvos plaukų slinkimas, kūno skausmai, opos; negydant gresia aklimas, kaulų (pavyzdžiui, nosies) deformacijos, paralyžius, galiausiai – mirtis. Persirgus sifiliu, imunitetas neįgyjamas (ME: 264–265). Išskiriamos kelios stadijos: pirminė, antrinė, tretinė bei latentinė. Pirminio sifilio metu ant lyties organų, burnos gleivinėje, išangėje susiformuoja smulkios, kietos opos, vadinamos sifilomomis, arba kietuoju šankeriu. Joms išnykus prasideda antrinis sifilis: ligonį beria, opėja burnos gleivinė, ima kristi svoris, kyla temperatūra, slenka plaukai. Negydomas sifilis tampa latentinis, tuo metu jokių ligos požymių gali ir neišryškėti, tačiau prasidėjus trečiajai ligos stadijai pažeidžiamos nervų, kraujotakos sistemos (VLEe: sifilis). Po oda ligoniui susiformuoja neskausmingi gumbai (gumbeliniai sifilidai ir gumos), jie virsta didelėmis opomis, iš jų skiriasi gelsvas skystis, o joms užgijus lieka randai. Ligoniu, sergančiam neurosifiliu, gali sutrikti rega, koordinacija, klausa, išsivystyti silpnaprotystė, jį gali ištikti insultas (ten pat). Svarbu paminėti, jog, priešingai, nei buvo skelbiama XX a. pirmos pusės leidiniuose, skirtuose visuomenei informuoti, „naudojantis tuo pačiu tualetu, vonia, baseinu, drabužiais, indais ar įrankiais sifiliu neužsikrečiama“ (ten pat): liga plinta tik per lytinius santykius, dalijantis švirkštais arba būna įgimta (vaisius užkrečiamas per placentą).

pat: 270–279): sifiliui gydyti šis metalas vis dar buvo pasitelkiamas praėjus ir 400 metų nuo poemos išleidimo¹⁰. Gydytojai gyvsidabriu ištakas jis taip pat pateikė per mitą – papasakojo apie ligos kankinamą jaunuolį ir jį išgydžiusias maudynes šiame metalo (SSMG LS 410–425). Jo aprašomame recepte gyvsidabris buvo maišomas su kiaulės taukais, terpentinu, sakais, dar galėjo būti įdedama miros, frankincenso (ladano) ir kitų augalų bei mineralų (SSMG LS 426–439). Ligoniui buvo patariama šiuo mišiniu išsitepti kūną (išskyrus galvą ir širdies plotą), įsivynioti į storus apklusus ir leisti ligai pasišalinti su prakaitu (SSMG LS 435–444).

XVII a. pradžioje, anot B. R. Shmaefsky, pirkliai, keliautojai ir užkariautojai sifilį jau buvo paskleidę daugelyje pasaulio šalių. Dvasininkija ir toliau diegė ligos kaip Dievo bausmės sampratą, o gydytojai ėmė ją vadinti naujuoju maru, raupais, taip susiedami sifilį su žmonėms jau žinomomis ligomis, tačiau kartu klaidindami dėl atsiradimo priežasčių ir užsikrėtimo būdų (Shmaefsky 2010: 27). Anot istorikės Margaret Pelling, tiek sifilis, tiek maras (o vėliau – cholera ir šiltinės ligų grupė) buvo suvokiami kaip grėsmė, kylanti iš vargingiausių visuomenės sluoksnių (2001: 21). Sifilio ir kitų venerinių susirgimų kaip „žemiausių sluoksnių“ ligos įvaizdis buvo įsitvirtinęs daugelyje šalių, įskaitant Lietuvą¹¹. Venerinėmis ligomis užsikrėtę pasiturintieji ir turtingieji (pavyzdžiui, Anglijoje jau XVI–XVII a.; Siena 2004: 59–60) galėdavo kreiptis į asmeninius gydytojus, ne tik siūlančius platų gydymųjų priemonių asortimentą, bet ir užtikrinančius pacientų privatumą.

SIFILIS LIETUVOJE: ARCHEOLOGINIAI, ISTORINIAI TYRIMAI IR TARPUKARIO STATISTIKA

Lietuvoje sifilis buvo žinomas keletu pavadinimų: *blogoji (piktoji, bjaurioji, prastoji) liga, brantai, francai, praniai, prancūzligė* (Zemlevičiūtė 2009: 169–170). Anot Rimanto Jankausko ir Susan L. Saul, istoriniuose šaltiniuose randama, jog ši liga Lietuvą iš Romos (per Lenkiją) pasiekusi 1493 metais¹² (Jankauskas, Saul 1989: 481).

10 Sifilio gydymas gyvsidabrio preparatais tebebuvo populiarus ir XX a. pradžioje. Tik 1905 m., Paului Erichui Hoffmannui ir Fritzui Richardui Schaudinnui aptikus sifilio sukėlėją *treponema pallidum*, pradėta kurti vaistus ligai gydyti, ir jie pamažu pakeitė gyvsidabrį, vaistinių gvajokų žievės nuovirą ir kt. (Zbar 2022: 9–10). Tuo vaistu tapo arsfenaminas – sintetinis antibiotikas, labiau žinomas kaip „Salvarsanas“ (vėliau „Neosalvarsanas“) 1910 m. išrastas Paulo Ehrlicho (Parascandola 2001: 1).

11 Lietuvoje sergamumą sifiliu tarp labiausiai nepasiturinčių visuomenės sluoksnių ypač eksploatavo ankstyvojo sovietmečio propaganda, teigianti, kad „kapitalistiniuose kraštuose“ moterys buvo „priverstos pardavinėti savo kūną“, idant galėtų išgyventi, nes jos gaudavusios „žymiai mažesnį atlyginimą negu vyrai“ (Kaminskas 1949: 3).

12 Vis dėlto, turint omenyje, kad pirmieji Vakarų Europos šaltiniai apie sifilio protrūkius mus pasiekia iš 1494 metų (Zbar 2022: 20), nurodoma itin ankstyva data kelia klausimų. Vienas jų

Archeologinių kasinėjimų ataskaitos rodo, kad XV–XIX a. pradžioje Lietuvoje sifiliu sirgusiųjų palaikai nesudarė didelės tirtų palaidojimų procentinės dalies¹³.

Nuo pat Viduramžių Vakarų Europoje nuskurdusieji ir sergantieji (taip pat venerinėmis ligomis) buvo gydomi špitolėse – specialiose globos ir gydymo institucijose (Jakulis 2019: 33–36). Istoriko Martyno Jakulio atlikti Vilniuje veikusių špitolių tyrimai rodo, kad nuo pirmųjų špitolių, įsteigtų XVI a. pradžioje, ligoniais (ypač kilus epidemijoms) rūpintasi ir Lietuvoje (ten pat: 50–68). Anot jo, špitolės, įkurtos XVIII a., „vykdė jau aiškiai apibrėžtas funkcijas“, įskaitant venerinėmis ligomis sergančiųjų gydymą (ten pat: 78). Špitolių ligonių registracijos knygose matyti, kokią procentinę visų ligonių dalį sudarė besigydantieji nuo venerinių ligų¹⁴, – pavyzdžiui, Bonifratrų špitolėje 1709–1799 m. venerikai sudarė 0,4 proc. sergančiųjų (ten pat: 214). Pagrindinis ordinas, rūpinęsis sergančiais sifiliu ir gonorėja, buvo rokitai, todėl kitų ordinų prižiūrimose špitolėse venerinėmis ligomis sergančiųjų skaičius galėjo būti mažas ir dėl šios priežasties (ten pat: 218). Tai rodo ir XVIII a. pabaigos rokitų špitolės statistika: venerinėmis ligomis užsikrėtę vyrai ir moterys sudarė 41,9–47,6 proc. visų ten gydytų ligonių (ten pat: 231). Tokios špitolės-ligoninės ilgainiui vis daugiau išleisdavo vaistams, nes „vienuoliams tekdavo pirkti brangius vaistus, skirtus venerinėms ligoms gydyti“ (ten pat: 137). Tarp vaistų šiai

.....

skamba taip: kodėl liga piką Vilniuje pasiekia tik 1498 m. (Jankauskas, Saul 1989: 481), t. y. po ketverių metų nuo tariamo užkrato atnešimo, nors XV a. Europos medikų įrašai liudija nepaprastai greitą plitimą (Zbar 2022: 19)?

- 13 Pavyzdžiui, 2006 m. iš 55 Dubingių piliavietėje rastų skeletų tik vienas turėjo įtariamų sifilio požymių (Jankauskas, Barkus, Urbanavičius 2007: 524); 2008 m. kasinėjant Trakų Švč. Mergelės Marijos apsilykimo bažnyčios šventoriuje XV–XIX a. pirmos pusės kapuose rasti 372 palaidojimai, iš jų tik dviejų moterų skeletai rodė jas sirgus sifiliu (Jankauskas, Bartminaitė 2009: 548); 2009 m. Vilniaus Bokšto g. 6 kasinėjimuose rasti trys blauzdikauliai su uždegiminių procesų pėdsakais, galinčiais „būti dėl sifilio, tačiau tam prieštarautų ankstyvesnis nei XV a. pabaiga paminklo datavimas“ (Jankauskas, Barkus, Urbanavičius 2010: 493); 2010 m. Mindaugo g. kasinėjimuose rasti vieno sirgusiojo sifiliu palaikai (Mitokaitė, Jatautis, Jankauskas 2011: 509); 2013 m. Liejyklos g. rastas vienas sifiliu sirgusiojo kapas (Kozakaitė, Urbanavičius, Jankauskas 2014: 465); Mosėdyje (Skuodo r.), kasinėjant Šv. Mykolo arkangelo bažnyčios teritorijos XVIII a. palaidojimus, rasti 9 palaikai, iš jų – vienas sifilio atvejais (Jankauskas et al. 2012: 608); 2011 m. Panevėžyje, Senamiesčio g., rasti XVI–XVII a. palaidojimai ir 306 asmenų palaikai, iš jų sifilio požymių turėjo tik vienas (ten pat: 609); Rakaučiznos senkapiuose (Ukmergės r.), kasinėtuose 2012 ir 2013 m., rasti du sifilio atvejai (Kozakaitė et al. 2013: 623; Blaževičius 2014: 163). Straipsnyje „Preliminarūs 2013 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai“ Justina Kozakaitė, Agnius Urbanavičius ir Rimantas Jankauskas mini, kad tretinio sifilio atvejai yra „retai pasitaikantys kaimo medžiagoje“ (Kozakaitė, Urbanavičius, Jankauskas 2014: 465). Todėl sifilis pirmiausia buvo siejamas su miesto gyventojais ir aukštuomene (Jankauskas, Saul 1989: 481). Vis dėlto situacija netruko pasikeisti.
- 14 Būtina pabrėžti, kad ankstyvoji sirgusiųjų venerinėmis ligomis statistika špitolių registracijos knygose toli gražu nėra tiksli. Anot M. Jakulio, jų įrašai neliudija tikrosios situacijos, veikiau rodo vienuolių medicininį išmanymą ar neišmanymą (2019: 213).

ligai gydyti minimi tepalai su gyvsidabriu, taip pat brangūs „tepalai ir nuovirai, pagaminti iš gvajoko (*guaiacum*) medžio žievės“ (ten pat: 234).

Žinoma, į špitoles patekdavo tik dalis užsikrėtusiųjų sifiliu bei kitomis venerinėmis ligomis. Vertinant socialiniu atžvilgiu, kaip jau minėta, šie žmonės dažnai priklausė pažeidžiamiausiems visuomenės sluoksniams (ten pat: 229–230). Pasak istorikės Raimondos Ragauskienės, XVII–XVIII a. sergantieji sifiliu sudarė apie 8–11 proc. LDK miestų gyventojų¹⁵:

Spėjama, kad 20 proc. iš visų Vilniaus katedroje palaidotų asmenų buvo užsikrėtę šia venerine liga. Mažesnis paplitimas buvęs miesteliuose: Alytaus ar Senojo Panevėžio kapinynų duomenimis, ne daugiau kaip keli procentai (2017: 227).

R. Jankauskas ir S. L. Saul mini didelį sergamumą sifiliu 1791 m. buvus tarp karių (Jankauskas, Saul 1989: 481). Ši tendencija, kaip rodo statistika, išliko ir XX a. pradžioje¹⁶.

1799 m. atidaryta Vilniaus generalinė špitolė turėjo tris skyrius; vienas iš jų, vadintas „diskretiškąja špitole“, buvo skirtas būtent sergantiesiems venerinėmis ligomis (Jakulis 2019: 290). 1800 m. duomenimis, Vilniaus generalinėje špitolėje buvo gydoma „40 venerinėmis ligomis sergančių ligonių“ (ten pat). Galima atsargiai daryti prielaidą, kad per visą XIX amžių sergančiųjų sifiliu skaičius Lietuvoje drastiškai nekito: 1892 m. laikraščio *Ūkininkas (Ukinjkas)* straipsnyje „Prancuzligė arba piktoji liga (lotyniskai – syphilis)“ teigiama, kad Lietuvoje

ta liga nelabai išsiplatinusi, įpatingai kaimuose retai tenka ją matyti, bet vis-gi piktoji liga gyvena Lietuvoje, ne tik miestuose, bet ir kaimuose, o keldamasi nū ligonio ant sveiko, gal platintis vis daugiau ir daugiau (Ūk: 231).

Atrodo, XIX a. praktikuotas ir priverstinis sifiliu užsikrėtusiųjų gydymas:

[Y]ra užvesta tam tikra policija (prie kurios priguli ir daktarai) ir ta policija iszjieszko ligonius ir priverczia jūs gydytis, ir tik tada jūs paleidžia isz ligonbuczio, kada jau jie negal apkrėst sveikų (ten pat: 237).

15 Latvijos XVI a. tekstuose jau rašoma apie sifilio siautėjimą, sergančiųjų šia liga pagausėjimai fiksuojami ir XVIII bei XIX amžiuje. Manoma, jog Rygoje XIX a. pirmoje pusėje sifiliu sirgę apie 2,5 proc. gyventojų (Derums 1940: 109).

16 1930 m. išleistame leidinyje *Ligotumas ir mirtingumas Lietuvos kariuomenėje 1919–1928 m.* minima, kad nuo 1921 m. „mažėja ligotumas venerinėmis ligomis [...], o ligotumas gonorėja tuo laiku buvo mažesnis kaip dvigubai“ (LMLK: 33). Anot leidinio, „prisidėjo tas, kad krašte buvo pradėta energinga kova su tomis ligomis: populiarizacija žinių apie venerines ligas – paskaitos, kinematografas, brošiūros, venerinių ligų ambulatorijų steigimas, tikslesnė prostitučių priežiūra“ (ten pat).

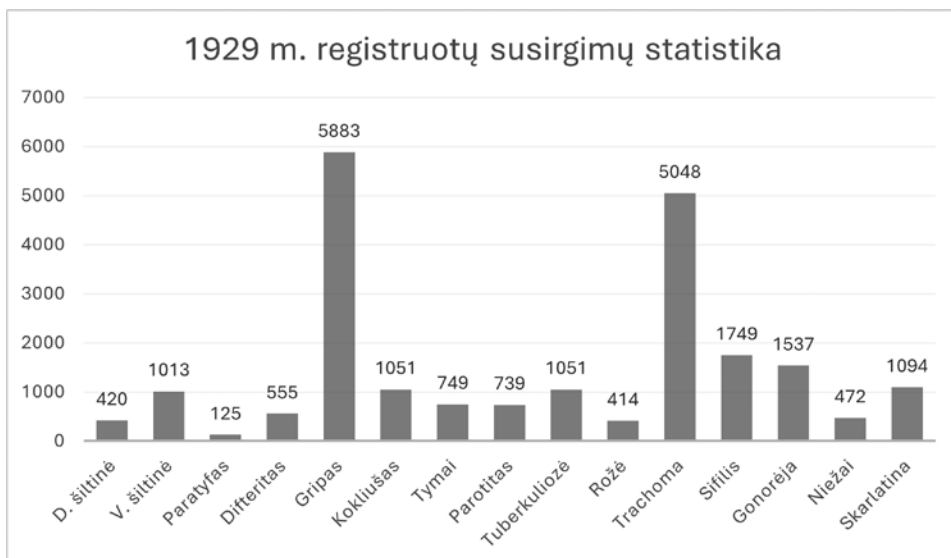
Panašiai 1904 m. išleistos knygelės *Apie blogąją ligą arba syfilį (prancus)* įžangoje rašė ir gydytojas Antanas Vileišis:

Seniau Lietuvoj nebuvo tos ligos, bet dabar jau neretai pasitaiko sutikti ten ne tik atskyras ypatas po kaimus, bet net ir atskyras šeiminys ja sergančias. Platina ją (ten) po kaimus kareiviai, pagrižę iš kariuomenės, darbininkai, pagrižę iš pabriku, miestų ir t.t. ([Vileišis A.] 1904: 1).

O 1921 m. Juozas Tumas-Vaižgantas užsiminė, kad sergamumas sifiliu išaugęs dėl įvykusio karo:

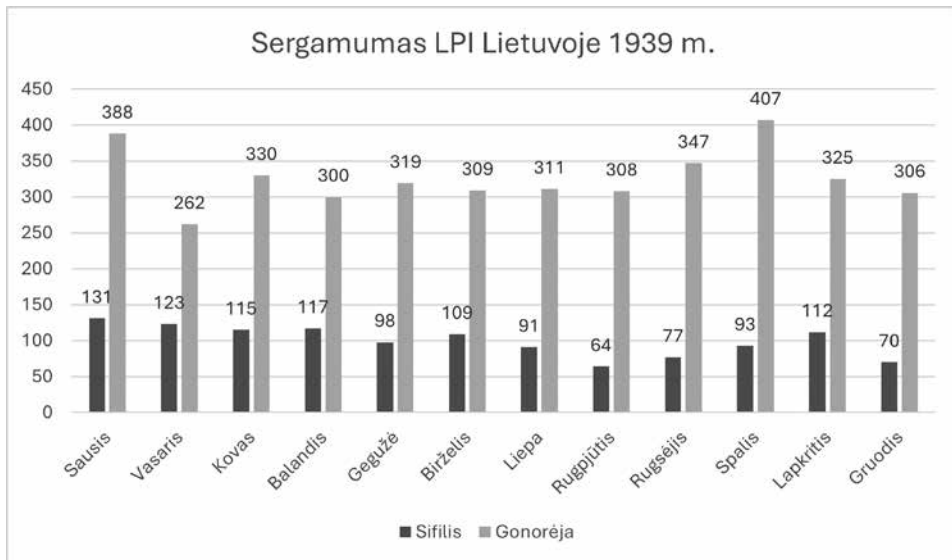
[K]ai prieš karą lyties ligos mūsų sodžiuose buvo retenybė, tai dabar, perėjus visokių okupantų kariuomenėms ir sugrižus namo mūsajai kariuomenei, sifilitikų atsirado jau daug tūkstančių (VžgR: 258).

Kiekviename 1920–1940 m. leisto žurnalo *Medicina* numeryje būdavo pateikiama sergamumo įvairiomis ligomis statistika. Kaip rodo skelbti duomenys, per mėnesį naujų sifilio atvejų galėdavo būti užregistruojama nuo 22 (Med 1925 8: 618) iki 283 (Med 1928 5: 383). Nuo 1926 m. kas mėnesį (su nedidelėmis išimtimis) sifiliu užsikrėtusių žmonių buvo užregistruojama daugiau kaip 100¹⁷. Net baigiantis trečiajam dešimtmėčiui statistika neatrodė džiuginanti. Sifilis ir gonoreja (liaudyje dar vadinta triperiu) buvo trečioje ir ketvirtoje vietose tarp užkrečiamųjų (tuometu vadintų limpamomis) ligų (žr. pav. 1):

.....
 17 1926 m. kovo mėnesį užregistruoti 129 susirgusieji sifiliu (Med 1926 3–4: 213), rugpjūtį – 104 (Med 1926 8–9: 491), kitais mėnesiais jų skaičius nesiekė šimto. Tačiau 1927 m. 100 naujų registruotų susirgimų per mėnesį riba perkopiama vasarį, birželio–rugsėjo mėnesiais, lapkritį ir gruodį (žr. 1927 m. *Medicinos* numerius), o 1928 m. tik rugpjūtį ir rugsėjį naujų atvejų kiekis nesiekia šimto (Med 1928 9: 640; Med 1928 10: 706).

1939 m., po 10 metų, sergamumas sifiliu sumažėjo, tačiau padaugėjo sergančiųjų gonorėja (žr. pav. 2):

Be abejonės, būtina atsižvelgti į tai, kad šie skaičiai nerodo tikrosios situacijos. 1920 m. gydytoja Vanda Tumėnienė išskėlė problemą, kad

tikros statistikos apie veneros ligas Lietuvoje neturim ir vargiai netrukus teturėsime, kadangi mūsų gydytojai nenori pripažinti statistikos reikalingumo (1920: 233).

1921 m. gydytojas Aleksandras Fuksas, remdamasis Sveikatos departamento statistika, teigė, kad

per pusmetį apskričių gydytojų oficialiai užregistruota 1329 venerikų, kurių tarpe sergančių sifiliu 689, gonoreja 573 ir minkštuoju šankru 67.

Tie skaičiai toli gražu netikri ir nepilni (1921: 312).

Tačiau net jei ir būtų buvusi vykdoma nuosekli į gydymo įstaigas atvykusių sergančiųjų registracija, užsikrėtę žmonės nebūtinai kreipdavosi į gydytojus (apie priežastis plačiau kalbėsiu paskutinėje straipsnio dalyje). Be to, ir diagnozuoti sifilį nebuvo lengva: ši liga ne veltui buvo žinoma kaip „didysis imitatorius“ (Zbar 2022: 28), o gydytojai citavo kolegą Williamą Oslerį mintį, kad tas, kuris geba diagnozuoti sifilį, išmano visą mediciną (*he who knows syphilis knows medicine*; Rayment, Sullivan 2011). Apie netikslių susirgusiųjų sifiliu diagnostavimą užsiminė ir A. Vileišis, rašęs, kad žmonėms kreipiantis pagalbos „prie žynių arba bobučių“, o ne į gydytojus gali kilti daug problemų:

[Š]is žynys, nieko nesuprasdamas apie ligas, ar visai nepripažįs blogosios ligos, teip kad ligonis susipras, kuomet jau bus vėlai, arba tas-gi žynys palaikys kokį-norint menką išberimą, atsiradusį nuo šalčio arba nuo purvų už blogąją ligą ir pradės ją gydyti be tvarkos gyvuoju sidabru ([Vileišis A.] 1904: 30).

Venerinių ligų plitimą Lietuvoje buvo bandoma suvaldyti įvairiais būdais. Vienas iš jų buvo informacijos sklaida tiek specialiais leidiniais, tiek straipsniais, žinutėmis įvairioje periodikoje. Pavyzdžiui, bandant atkreipti žmonių dėmesį į sifilio plitimą kariuomenėje, 1919 m. *Kariškių žodyje* paskelbtas informacinis straipsnelis „Sifilis. (Piktoji liga. Brantai)“, juo skaitytojai glaustai supažindinti su sifilio ligos stadijomis, simptomais (KŽ 1919 18: 145), o 1921 m. laikraštyje *Karys* spausdintas neva sifiliu sergančio „Kareivio dienynas“. Karys, skųsdamasis, kad „vien tik per nežinojimą, kiek kenksmingos lyties ligos“ jis vieną susigriebęs, norėjęs „aprašyti savo gyvenimą“, „kad mane išgirstų ir suprastų Lietuvos jaunuomenė, o ypač kariuomenė“ (Kar 1921 11: 118). Atrodo, kraupiais ligos progreso aprašymais ir užfiksuotomis kančiomis buvo siekiama atbaidyti kitus nuo neatsakingo elgesio, o kad „dienoraščio“ autorius išgalvotas, išduoda didaktinė kulminacija – medicinos sesers monologas. Ji ima smerkti ant mirties slenkščio stovintį pacientą ir primena, kad

[u]ž vieno gyvuliško pasitenkinimo valandėlę, jūs nustojote sveikatos, dvasios ramumo, kitas sutrumpinote savo gyvenimą ir dabar patys kenčiate sopulius, nereikalingai kaninkinate kitus ir dar savo valstybei atnešate nereikalingus nuostolius. Už vieną valandėlę praleistą su paleistuve, nekurie būsite priversti išsižadėti ant visados šeimyniško gyvenimo, kurį patsai Dievas palaimino. Skaisčios Lietuvos mergelės žinodamos apie jūsų biaurias ligas, nei viena nebepriglaus prie savo karštos krūtinės. Jūs neturėsite tiesos vesti žmonos, nes sifilio liga pasiduoda giminėn. Retas iš jūsų ir apsidėdę susilauksite vaikų, o jei katras ir būsite tėvu, tai tik bukapročių, raišų ir nelaimingų vaikų, kurie jus prakeiks už pagimdymą. O jei jūsų vaikai ir rodytūs sveiki, tai liga apsireikš trečioje kartoje. Ir anie niekuom nekalti sutvėrimai turės kentėti dėl jūsų (Kar 1921 12: 130).

Buvo stengiamasi šviesti visuomenę ir jaunimą: 1924 m. Kaune atidarytą veneros ligų parodą lankytojai galėjo apžiūrėti lydimi gydytojų-specialistų, o 1926 m. pasirodė kanauninko (vėliau vyskupo) Kazimiero Paltaroko knyga *Seksualinis jaunuomenės švietimas*. Čia teigta, kad lytinis švietimas tuometinėje visuomenėje buvo ignoruojamas („apie akmenis, žoles, medžius, gyvulius jaunuomenė šiandien smulkiai mokinama, bet lig paskutinių laikų jai neduota žinių apie jos paties kūną, svarbias jo funkcijas gyvenimui“; Paltarokas 1926: 4). Apžvelgęs šiuo klausimu išleistą literatūrą, K. Paltarokas konstatavo, kad prasidėjus XX a. visuomenės susidomėjimą žmogaus kūnu ir lytiškumu lėmė

gamtos mokslų paplitimas, visuomenės sveikatos stovis lyties žvilgsniu, kova su veneros ligomis bei prostitucija, padidėjęs moterų judėjimas, nepaprastas jaunuomenės, net vaikų gedimas ypač miestuose (ten pat: 6).

Akcentuodamas, jog liaudis šiuo klausimu „teliečiama pripuolamai, lyg iš netyčių“, kanauninkas konstatavo, kad čia švietimas dvigubai reikalingesnis (ten pat: 7). K. Paltarokas knygoje klausė, „ar tylėdami mes išlaikysime ilgai vaiką nežinojime; vaikas turėtų būt aklas, kurčias, nebylys... kad seksualinių dalykų nesužinotų...“ (ten pat: 11), tačiau jokių revoliucinių idėjų pasvarstymuose nepateikė. Net priešingai – teigė, kad

nėra jokie reikalo plačiau pasakoti apie tam tikrus kūno narius. Toks pamokymas įžeistų jaunuomenės drovos jausmą. Tokios žinios tereikalingos pribuvėjoms ir gydytojams. Kaip valgymui nereikalingas tam tikrų organų pažinimas, taip ir čia. Smulkus anatominis-fiziologinis pamokymas apie lyties organus darytų įspūdį tartum šitos žinios būtų svarbiausias dalykas. Delto čia svarbu dėsnis: juo mažiau, juo geriau. Svarbiausia įkvėpti jaunuomenei kilnią pažiūrą į moterystę (ten pat: 43).

Mažinti venerinėmis ligomis užsikrėtusiųjų skaičių buvo bandoma ir instituciniu lygmeniu. 1915 m., siekiant stabdyti ligų plitimą kariuomenėje, lietuvių kalba išleistame *Paliepime apsaugojimui nuo tolesnio išsiplatinimo lyties ligų rytų kariuomenėje* (taip pat paskelbtame vokiečių, lenkų bei jidiš kalbomis) nurodoma, jog prostitucija besiverčiančios merginos ir moterys turi nešiotis policijos išduotą leidimą, pranešti apie gyvenamosios vietos pokytį, kitaip gresia įkalinimas iki vienerių metų; neturinčios leidimo, bet užsiimančios prostitucija turi užsiregistruoti policijoje, antraip gresia įkalinimas nuo dviejų savaičių iki vienerių metų; moterys ir merginos, nevykdančios policijos ir kariuomenės nurodymų ir nepaisančios draudimų verstis prostitucija, baudžiamos laisvės atėmimu iki vienerių metų; moteris ar mergina, žinanti, jog serga lytiškai plintančia liga (LPL), tačiau vis tiek santykiaujanti su civiliais ar kareiviais, baudžiama nuo dviejų mėnesių iki vienerių metų įkalinimo. Paliepime nurodoma:

Priežiūra turi būti atlikta į 3 dienas Savičiaus ligoninėje nuo 9 iki 12 val. prieš-piet, valandomis, paskirtomis vietinio policijos viršininko. Prie paliudijimo reikalinga nepripinta fotografijos korčiutė (PaA: 3).

1920 m. buvo galvota apie tik kariuomenei skirtą prostitučių namų steigimą, motyvuojant tuo besiverčiančių merginų ir moterų kontrole:

[M]oraliniu žvilgiu verčiau prostitučių namai laikyti, negu kad būtų tarp privatinų gyventojų išsisklaistę prostitutės, duodančios daugiau pikto pavyzdžio. Praktikos žvilgiu prostitučių namų įsteigimas palengvintų prostitučių registraciją ir kontrolę. Moraliniu žvilgiu reikėtų tik pasirūpinti, kad nebūtų įžeidžiamas visuomenės padarumo jausmas, – kad prostitučių namai būtų nuošaliai nuo didesnių gatvių ir ne prie pat gatvės, bet soduose ar daržuose (Med 1920 7: 207).

1921 m. buvo įsteigta Draugija kovai su venerinėmis ligomis Lietuvoje, siekianti kovoti „su venerinių ligų plėtimusi ir jų žalingais vaisiais“ (Med 1921 9: 281), o 1923 m. jau buvo siūlomas įstatymo projektas, skirtas kovoti su prostitucija ir LPL (Med 1923 2: 96–103). Spauldoje pasirodė nemažai debatų, kuriuose bandyta apibrėžti tiek priemones, tiek ribojimus ir potencialias bausmes. Tam tikra prostitucija besiverčiančiųjų kontrolė buvo vykdoma, tačiau žemiau pateikiami skaičiai neperteikia tikrojo vaizdo:

Oficialiais daviniais nustatyta bausis veneros ligomis sergančių prostitučių skaičius. Visoj Lietuvoj buvo įregistruota 267 prostitutės, kurių 2/3 (184) serga sifiliu ir gonorėja. Didžiausia prostitučių dalis susispietę Kaune – 173, iš jų serga sifiliu 80, triperiu 53.

Antroj vietoj stovi Tauragės apskrit., kur buvo 23 prostitutės, trečioj vietoj Šiauliai (20). Ukmergė ir Panevėžys užima ketvirtą (po 13). Panevėžy visos įregistruotos prostitutės serga! (12 sifiliu, 1 – gonorėja).

Tas pats pastebėta Vilkaivišky, kur įregistruota 10 ir visos serga. Raseiniuose iš 8 serg. 7.

Tie bausis daviniai liudija, kad reikalas sureguliuoti kovą su veneros ligomis pasidarė be galo skaudus ir opus (Dn 1930 42: 1).

Tačiau trūko teisinių priemonių ir venerinės ligos plito toliau. 1930 m. žurnale *Medicina* gydytojas Bronius Sidaravičius teigė, kad per Pirmąjį pasaulinį karą pradėjęs kilti sergamumas LPL nebuvo sustabdytas, nes „iki šiol panaudotos priemonės užkirsti kelią šitos rūšies ligoms pasirodo nepakankamos ir lytinės ligos apima vis platesnius tautos sluoksnius“ (Med 1930 11: 754). Ši teiginį galima iliustruoti žinute iš 1935 m. laikraščio *Diena*, kurioje aprašytas odos ir veneros ligų ambulatorijos laukiamasis Kauno stoties rajone. Pasak žurnalisto,

[I]aukiamajame apie dvidešims „interesantų“. Įvairiausių profesijų. Pradedant paprastu darbininku ir baigiant studentu. Mano dėmesį atkreipė jaunas, berods, mokiniukas, kuris atrodo visai „nekaltas avinėlis“, bet pasiteiravus paaiškėjo, kad jis jau antrą kartą gydosi (Dn 1935 20: 2).

Visuomenės susirūpinimui augant, 1935 m. prezidentas A. Smetona pasirašė Įstatymą kovos su venerinėmis ligomis, kuriame apibrėžtos venerinės ligos, nu-

rodytos sergančiųjų prievolės, gydytojų vaidmuo, nurodoma, jog LPL sergantis ligonis gali būti priverstinai gydomas, jeigu pats nesigydo, pažymima, jog gydymas yra nemokamas (LŽ 1935 156: 5). Baudžiamajame statute taip pat buvo nurodyta, kad nelegalus sergančiojo venerinėmis ligomis gydymas baudžiamas areštu arba bauda iki 2500 litų; įkalinimu baudžiamos moterys, nusiėpusios sirgimo sifiliu faktą; sifiliu sergančios žindytės baudžiamos įkalinimu arba bauda iki 2500 litų; už kito žmogaus užkrėtimą sifiliu ar sergančiųjų sąvadavimą grėsė sunkių darbų kalėjimas iki šešerių metų, už nelegalius viešnamius buvo galima sulaukti bausmės iki trejų metų sunkių darbų kalėjime (Med 1935 3: 223).

Vis dėlto visuomenės švietimas, taip pat įstatymais reglamentuotas bandymas kontroliuoti venerinių ligų plitimą greitai neatnešė norimų rezultatų. Besikreipiančiųjų į gydymo įstaigas daugėjo, tačiau nemaža dalis užsikrėtusiųjų sifiliu likdavo be pagalbos arba kreipdavosi į „bobutes“ ir „žynius“, o tai reiškė, jog tiek sifilis, tiek gonorėja toliau plito bendruomenėse.

LIETUVIŠKOJI SIFILIO KILMĖS SAMPRATA, LIGOS PREVENCIJA IR GYDYMO BŪDAI

Lietuvių sakytinėje tautosakoje kartais galima įžvelgti įvairių istorinių įvykių, negandų (karų, epidemijų ir t. t.) atspindžių, tačiau žinių apie sifilį ar kitas lytiškai plintančias ligas, galima sakyti, iš viso nėra. Jono Basanavičiaus *Medegoje mūsų tautiškai vaistinkystai* (1898) neaprašoma nė viena venerinė liga (BsĮT: 437–461), o „limpamų“ ligų kontekste „sipelis“ (LTR 1415/119/) ir „šankeris“ (LTA 374d/2008/) paminimi tik po kartą, be jokių išsamesnių paaiškinimų ir aprašymų.

Lietuvių tautosakos archyvo rankraštyne nepavyko aptikti etiologinių ar mitologinių sakmių apie sifilį. Ir nors sifilio vadinimas *prancūzlige* (*français, praniais*) rodo, kad Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, ši liga buvo žinoma kaip *morbus gallicus*, vis dėlto kyla įtarimas, kad pavadinimas galėjo būti prigijęs vertinys, skolinys, o ne vietinių tikėjimų ar pasakojimų inspiruotas nozonimas (gr. *nosos* – liga + *onyma* – vardas)¹⁸.

Tarpukario Lietuvos periodinėje spaudoje pasirodantys straipsniai ir žinutės venerinių ligų tema būdavo paremti pokalbiais su vietiniais žmonėmis, kurie papasakodavo ir apie sifilio atsiradimą savo gyvenamosiose vietose. Pavyzdžiui, Varnių apylinkėse manyta,

.....
18 Vienetiniu „importuotu naratyvu“ galima laikyti ir jau cituotame 1892 m. *Ūkininko* straipsnyje pateiktą antisemitinį šios ligos aiškinimą – neva sifiliu dar Mozės laikais sirgę žydai (Ūk: 231). Kitų konfesijų ar etninių grupių kaltinimai epideminių ligų platinimu, pavyzdžiui, maro atveju, buvo gerai žinomi Europoje, tačiau Lietuvoje ne itin sklido (žr. Skujytė-Razmienė, Kontrimė 2020).

kad toms ligoms pradžią davę kazokai, kai Varniuose buvusi įsteigta jų stovykla sukiliėliams malšinti; kiti kaltino didįjį karą, vokiečių okupaciją; tretį teigė, kad šios ligos ypač išsiplėtusios tose vietose, kur buvo vykdomi melioracijos darbai (MK 1934 12: 6).

Viename iš pasienio su Latvija kaimų venerinių ligų išplitimas taip pat sietas su vykusiais melioracijos darbais:

[P]rieš kelerius metus vykdant laukų nusausinimo darbus iš miestų samdyti darbininkai ligas užnešę kaiman. Keliaudami patys iš vienos vietos į kitą, be to, samdiniai ligas išplatino be galo plačiai (Dn 1935 31: 4).

Kitame straipsnyje kaltinamas tiesiog pats į kaimą pamažu ateinantis modernizacijos procesas, kuris „viską ima iš miesto ir svetimųjų – madas, elgesį, papročius, etiką ir pakrikusią moralę“ (Dn 1933 53: 5). Be abejonės, didžiausiu pagundų ir pavojų centru laikyti didieji miestai, ypač užsienio. Štai laikraštyje *Diena* aprašytas iš Amerikos grįžusio lietuviuo iš Vaiguvos valsčiaus atvejis: „[G]rįžo ne vienas, bet su ... [sifiliu – A. S.-R.], kurį didmiesčio neaiškios profesijos panelės jam suteikė“ (Dn 1930 39: 7). Tokiuose pasakojimuose atsirandantis ligą atnešančio nepažįstamojo motyvas aptinkamas lietuvių mitologinėse sakmėse apie choleros ir maro epidemijas (plačiau žr. Skujytė-Razmienė 2016, 2020). Tai leistų ir šiuos spaudoje publikuotus pasakojimus laikyti turinčiais mitologinių tikėjimų bruožų.

Miazmos teorija, apie kurią jau užsiminiau, tebebuvo gaji ir XVIII amžiuje. Anot M. Jakulio, XVIII a. Vilniaus špitolėse, slaugančiose sergančiuosius venerinėmis ligomis, buvo skiriamos atskiros infirmerijos: tiek siekiant „apsaugoti kitus ligonius nuo baisių vaizdų ir itin nemalonių kvapų“, tiek atliepian tuometinę užsikrėtimo venerinėmis ligomis sampratą – „[ž]monės anuomet manė, kad tokio pobūdžio ligomis galima užsikrėsti ir lašeliniu būdu per orą, tiesiog būnant pernelyg arti tokio ligonio“ (2019: 231). Tiesa, miazmos teorijos aktualumas nyko kartu su silpstančiomis (o kai kur, pavyzdžiui, Baltijos regione, išvis neatsinaujinusiomis) maro epidemijomis (Hays 2009: 109). XVI–XVII a. Europoje užkrėsto oro, netinkamų dangaus kūnų kombinacijų ar Dievo pykčio idėjos – Viduramžius menantys ligų priešasčių aiškinimai – gyvavo šalia paracelsiškosios jatrochemijos¹⁹ ar Atanazijaus Kircherio *animalcules*, „kirminėlių“, aprašytų traktate *Scrutinium Pestis* (1658) ir jo laikytų atsakingais už sukeltą marą (ten pat: 110).

Anot J. N. Hayso, XVIII a., sparčiai pradėjus kisti higienos sampratai ir svarbai, keitėsi požiūris į ligas – tiksliau, į jų atsiradimo priežastis (ten pat). Lietuviškuo-

.....
¹⁹ Jatrochemija – XVI–XVII a. egzistavusi chemijos kryptis, jos pradininkas buvo Paracelsas. Jo manymu, ligas lemia tam tikrų medžiagų trūkumas (arba perteklius) žmogaus organizme, todėl jatrochemikai gydantys siekė vartoti chemines medžiagas ir mineralus (VLEe: jatrochemija).

se XIX a. pabaigos – XX a. pradžios leidiniuose dominavo bendra taršos kaip ligų priežasties samprata: buvo teigiama, kad nuo sifilio galima apsisaugoti dažnai prausiantis, nešiojant švarius drabužius, bjaurintis viskuo, „kas purvina, sutepta, apseiliota ir t. t.“ (Ūk: 237). Skaitytojai buvo mokomi, kad liga plintanti ne tik per kontaktą su sergančiuoju, bet ir „[j]egut rukiname pypką, geriame išz stiklinės, arba valgomė saukštui, kureis valgė sergantis, turintis syfilines vates ant lupu“ ([Vileišis P.] 1886: 26). Užkrečiamųjų ligų sukėlėjais buvo vadinami „neregimieji gyviai arba nuodai“ ([Vileišis A.] 1901: 25), „sėklos“ (LL 1919: 3), nors stengtasi įvesti ir mokslinius terminus, sukėlėjus vadinant mikrobais ir bakterijomis, leidiniuose net iliustruojant juos piešiniais (ALUL: 32–35).

Žinoma, tokios žinios pirmiausia buvo prieinamos mokantiesiems skaityti. Liaudyje į užkrečiamas ligas neretai tebebuvo žiūrima kaip į Dievo bausmę arba gydytojų prasimanymus. Antai A. Vileišis piktinosi:

Vos tik pasirodo kokia norint limpama liga kokioj-nors apygardoj, ir pradeda daktarai taikinti reikalingas priemones, kad nedavus ligai prasiplatinti tarp gyventojų, čia-tai ir užsimiršta neišmanėliai dažnai apie galimą užkrėtimą ir pradeda murmėti ant daktarų, o kaikada net trukdo ir daktarų darbą!.. Et, sako, vis tai niekai. Jokios užkrėtos nėra, o tiesiog daktaras iššimanė tik mus kamuoti!.. O gal kitas ir taip pasakys daktarui: „Na, gerai – tegul bus ir limpama liga, bet tai Dievo bausmė, ir mums nepridera taikyti priemonės prieš šitą ligą ir eiti prieš Dievo valią!.. (1915: 6–7)

Suvokti sifilio ligą kliudė ir sudėtingas jos diagnozavimas. Jau minėjau, kad nustatyti šią ligą tapdavo iššūkiu net ir medikams, tad ką jau kalbėti apie paprastus valstiečius, varginamus gausybės kitų negalavimų. Kelčiau prielaidą, kad pirmieji užsikrėtimo sifiliu požymiai galėjo būti palaikomi kitomis odos ligomis (arba raupais), o gydymu arba užsiimdavo pats ligonis, arba būdavo kreipiamasi į kaimo gydytojus.

Europoje sergantiesiems sifiliu opas buvo siūloma dengti voratinkliais, o vyrams buvo patariama užkrėstus lytinius organus įkišti į perpjautą karvelį arba varlę ir palaikyti, kad būtų „ištraukti nuodai“ (Zbar 2022: 32). Tokių ar panašių gydymo būdų lietuviškoje liaudies medicinos medžiagoje rasti nepavyko. Iki šiol aptiktas tik vienas tautosakos rinkėjų užfiksuotas šios ligos gydymo aprašymas:

„Blogo liga“ (sifilis). Sutrinti sieros gabalą į miltus, užpilti vandeniu ir pridėti kvietinių miltų – įmaišyti blynus. Blynus reikia kepti su kanapių alyva ir duoti valgyti ligoniui. (E. Balsienė. Taip girdėjo pasakotoja apie 1909 metus iš savo motinos, kai buvo gydomas vienas ligonis.) (LTR 4635/176/).

Įdomu, kad siera sifilio gydymo kontekste kelis kartus minima ir G. Fracastoro poemoje – ten šis elementas yra viena iš sudedamųjų gydomojo tepalo dalių

(SSMG LS 431). Tad sieros kaip gydomojo komponento pasitelkimas sifiliui gydyti Europoje siekia XVI amžių.

Kitą sifilio „gydymo“ būdą pavyko aptikti periodikoje: jau minėtas Vaiguvos valsčiuje sifiliu sirgęs vyriškis buvo „giliai įsitikinęs, jog jo liga pasibaigsianti tada, kai jis išsikastruosias“ (Dn 1930 39: 7). Laikraščio žinutėje patikslinama, kad

kastracijos reikalu pil. Gr. jau padaręs ir keletą žygių, bet vis dar be pasekmių. Mat, gydytojai dėl nežinomų jam priežasčių minėtą operaciją atsisako daryti. Kartą, matyt kieno tai pamokytas, pil. Gr. ėjo valsčiaus valdybon prašyti liūdymo, kuris būk reikalingas pristatyti gydytojui, kad sutiktų operaciją daryti. Valsčiuje, žinoma, nieko nepešė (ten pat).

Ši unikali idėja, galima numanyti, galėjo kilti dėl ligos sukeltų skausmų, iš desperacijos.

Liaudies medicinoje praktikuotų sifilio gydymo būdų stoką galima laikyti prielaidos apie neteisingą ligos diagnozavimą patvirtinimu. Tai rodytų ir dažno XX a. pradžios gydytojo spaudoje išsakomas apmaudas, kad susirgusieji sifiliu kreipiasi į „visokius burtininkus ir šundaktarius. Šieji savo burtais ir neišmanymu tik blėdies ligoniui tepadaro“ (AS: 6). Apie žalą sifiliu sergantiesiems užsiminė A. Vileišis: anot jo, kaimuose „žyniai“ ir „bobutės“ gydančios degtinėje ištirpintu gyvsidabriu, o tai, anot gydytojo, suteikia didžiules kančias („pradeda šiam ligoniui skaudėti burną, dantų smagenis patinsta ir pradeda iš jų bėgti kraujas, atsiranda žaizdos burnoje, dantys pajuoduoja, pradeda judėti ir byrėti, atsiranda iš burnos blogas kvapsnis, skaudėjimas pilvo, viduriavimas“; [Vileišis A.] 1904: 31) ir galiausiai „prisieina jam tuomet gydytis nuo dviejų ligų: nuo nunuodyjimo [...] ir nuo blogosios ligos“ (ten pat).

Sifilio gydymo kontekste ypač įdomios patarimų knygelės ir brošiūros, kurių autoriai tuometinių profesionalių medikų bendruomenėje buvo vadinami tiesiog šundaktariais. Šių XX a. pirmos pusės „gydytojų“ patarimai, nepaisant vartojamų lotyniškų vaistų komponentų (ar ligų) pavadinimų, būdavo artimesni liaudies, o ne oficialiosios medicinos praktikoms. Pavyzdžiui, 1927 m. pasirodžiusios V. Dzinzelieto knygos *Kai kurios žmonių ligos ir kaip jas gydyti arba Daktariška knyga su daugybe receptų ir naudingų žmogaus sveikatai patarimų su paveikslais* patarimai sulaukė rimtos medikų bendruomenės kritikos. Anot ją recenzavusio gydytojo Vinco Tercijono, „paminėtoji ‘daktariška knyga’ reikia priskaityti prie literatūros, kuri gali skaitytoją suklaidinti ir blogo padaryti“ (1928: 699). Jis taip pat išsakė susirūpinimą, kad plačiajai visuomenei lengvai pasiekiamą tokia nekokybiška literatūra:

Šita knygelė man teko įsigyti pas knygnešį, kurs nešiojo po kaimus liaudžiai skiriamą literatūrą, šventųjų paveikslus ir t.t. Knygelė gali rasti didesnį prasiplatinimą žmonių tarpe; iš jos matyti, kokios vertės raštus iš medicinos kaimas skaito (ten pat: 700–701).

Į minėtoje knygoje pateikiamus sifilio gydymo būdus norėtuši pažvelgti atidžiau. Pirmiausia čia akcentuojama, kad į gydytojus reikia kreiptis, „jei pats nenusimanai“, kaip gydyti ligą (DK: 24), tačiau patariama vengti „kaimo felčerėlių“ ir „moterėlių-bobelių“, nes šie „nieko nepagelbės, tik ligą užtęs, kad paskui nė tikrai gydant nebus galima pagelbėti“ (DK: 24). Susirgus sifiliu, V. Dzinzelietas rekomendavo gydytis apsiplovimu:

Kali hypermanganikum arba tamsiosios druskos ir keletą mažų gabalėlių įdėjus į virinto vandens stiklinę pasidarys gražus rausvas vanduo. Tuo vandeniui reikia plauti pūvančias ir smirdančias vietas ir tuoj smarvė pranyks (DK: 24–25).

Taip pat pateikė tepalo receptą, į kurio sudėtį įėjo gyvsidabris ir vaistinės šunvyšnės ekstraktas („*Ung Hydrargyri denici 30,0 Extr. Belladonnae 4,0*“ DK: 25). Siekiant apsisaugoti nuo sifilio rekomendavo „Kalomelio tepalą“ (DK: 24–25) – gyvsidabrio chloridą. Anot V. Dzinzelieto,

nėra abejonės, kad kalomelio tepalas yra geriausia priemonė sifiliui naikinti; šitas tepalas gali padaryti daugiau gero, negu viso pasaulio pseudomoralistų pamokslai apie nekaltybę (DK: 25).

Bandant suprasti, kodėl lietuvių tautosakoje iki šiol nepavyko rasti nei pasakojimų apie sifilio kilmę ar platinimą, nei liaudies medicinos pavyzdžių (ypač turint omenyje, kad sergamumas šia liga tolydžio tik didėjo), aptartoji medžiaga duoda pagrindo manyti, kad įtakos tam galėjo turėti keli veiksniai: 1) kintanti mokslinė ligos samprata, 2) aktyvus visuomenės švietimas ir 3) sudėtingas sifilio diagnozavimas. Galima teigti, kad dėl vėlyvos ligos diferenciacijos XX a. pradžios agrarinėje visuomenėje, kurioje į visas gyvenimo sritis pamažu skverbėsi moksliniai atradimai ir aiškinimai, sifilis nesiintegravo į mitologinę pasaulėžiūrą, tad neatsirado epideminėms ligoms būdingų pasakojamosios tautosakos tekstų (etiologinės ir mitologinės saktmės, tikėjimai, liaudies medicina etc.).

Šiek tiek dėmesio norėčiau skirti ir Lietuvoje vyravusiam požiūriui į sifiliu sergančiuosius. Neatsiejamas kūniškumo (ir lytiškumo) aspektas, sąsaja su lytiniais santykiais lėmė, kad ši liga niekada nebuvo patogi tema, o ja sergantieji siekdavo privatumo ir diskretiškumo. Anot R. Ragauskienės, XV–XVII a. aukštuomenėje kalbėti apie gonorėją ir sifilį buvo gėdinga, „kadangi jie sieti su seksualumu, o ypač su neleistiniais ryšiais“ (2017: 224). Panašų požiūrį galima matyti ir XIX a. pabaigoje liaudyje: sifilio bijota ne tiek dėl ligos sunkumo, kiek dėl to, kad „drauge su liga ir gėda pareina“ ([Vileišis P.] 1886: 25). Dėl ligos sąsajų su laisvu elgesiu („Piktoji liga tankiausiai platinasi per paleistuvystę“ Ūk: 236) sergantieji, net suprasdami,

kuo užsikrėtė, neretai vengdavo gydytis. Į juos buvo žiūrima kaip į pražuvėlius, užsitraukiančius „ant savęs sunkią nuodėmę“ (ten pat: 237).

XIX a. pabaigoje buvo įsitvirtinęs gyvo, bet jau irstančio sifilitiko kūno motyvas:

[T]as užsikrėtė ir sukirmijo, arba užsikrėtė, o paskiaus kūnas nuo jo šmotais dribo, arba taip užsikrėtė, net jam kaulai išbyrėjo ([Vileišis P.] 1886: 25).

Dėl šios priežasties sergantieji sifiliu tapdavo visuomenės parijais:

[A]nt jo sodžiuje visi pirštais rodys, kožnas nuo jo trauksis, kaip nuo pavietrės, bijodamas užsikrėsti; niekas su juomi nenorės gerti iš vienos stiklinės ir valgyti iš vienos torėlkos. Vis tai dar ne gana, nekurie nenori su tokiu sėdėti ant vieno suolo, arba būti toje pat gryčioje. Pats pamislėjimas, jog galima užsikrėsti, toliaus, jog sergantieji sifiliu tankiausiai paleistuviai daro tą, jog žmonės ant tokių ligonių netur nei jokios mielaširdystės, o dasižinoję apie jų smertį, tai neis ir ant palaidojimo; o kaip prireikia nešti kūną į grabą, tai neduok Dieve! Kožnas išsikalba, kožnas bėga, bijodamas, idant nuo numirėlio atsidavimo neužsikrėstų ir negautų sifilio (ten pat).

Sifilio baimė XIX a. pabaigoje visuomenėje turėjo net atvirkščią poveikį – pavyzdžiui, bet kokie dariniai ant lyties organų ar jų pakitimai galėjo būti palaikyti sifilio požymiu, nors žmogus ir nebuvo juo užsikrėtęs, todėl buvo patariama „būti labai atsargiu, idant ką nepavadinti esančiu su prancūzais, nes mes galime tokiu būdu žmogui šlovę be reikalo nuplėšti“ (ten pat: 26).

XX a. pirmoje pusėje vis dar pasitaikydavo atvejų, kai žmonės vengdavo tiek tikrintis, tiek gydytis, net, kaip minėjo vienas *Dienos* korespondentas, slapstydavosi, kad tik to nereikėtų daryti (Dn 1935 31: 4). Gausėjant sergančiųjų sifiliu, spaudoje buvo diskutuojama apie poreikį užtikrinti sveikas būsimąsias kartas, todėl svarstyta, ar ketinantys tuoktis neturėtų pateikti vienas kitam gydytojų išvadų apie sveikatą (Dn 1931 8: 5). Tokiu būdu tikėtasi išvengti situacijų, kai „nedagydyto arba nepakankamai gydyto sifilio reiškiniai“ išryškėja jau susituokus, užkrėtus partnerį arba gimus sifiliu užsikrėtusiems vaikams (Dn 1931 8: 5).

Aptarta medžiaga leistų teigti, kad gėda buvo svarbus dėmuo sifilio kontekste, tačiau ji netapo esminiu veiksniu, galinčiu turėti įtakos tautosakos apie šią ligą formavimuisi.

IŠVADOS

XV a. pabaigoje Europoje užfiksuota nauja liga ir jos sukeltos epidemijos buvo susietos su 1492–1493 m. Kristupo Kolumbo kelione į Amerikas, tačiau Vakarų

medicinos istorijoje ji geriausiai žinoma kaip *morbis gallicus*, arba *prancūziškoji liga*, taip pavadinta dėl tariamai šią ligą po Europą išplatinusios, po 1494–1495 m. žygio į Neapolį paleistos Prancūzijos karaliaus Karolio VIII Maloningojo kariuomenės. Sifiliu ligą pavadino italų gydytojas G. Fracastoro, 1530 m. publikavęs trijų dalių poemą *Syphilis sive Morbus Gallicus*, – ten jis išsamiai aprašė jos požymius, pateikė gydymo būdus ir ligos etiologiją paaiškinantį literatūrinį mitą. Vaistai, galintys išgydyti sifilį, buvo sukurti tik 1910 m., o tai reiškė, jog iki XX a. pradžios sifilis tapdavo mirties nuosprendžiu juo susirgusiems.

Lietuvoje susirgimų sifiliu fiksuota nuo XV a. pabaigos, tačiau archeologiniai ir istoriniai tyrimai rodo, kad didžiausia šia liga sergančiųjų koncentracija būdavo miestuose, o kaimų vietovėse jos beveik nebuvo aptinkama. Situacija pradėjo keistis XIX a. pabaigoje dėl didesnės vidinės gyventojų migracijos, o smarkiai išaugęs sergančiųjų sifiliu skaičius buvo siejamas su Pirmuoju pasauliniu karu.

Straipsniu siekiau atsakyti į klausimą, kodėl liga, kuria sergančiųjų gausėjimas XX a. pirmos pusės Lietuvoje kėlė didelį rūpestį tiek gydytojų bendruomenei, tiek visuomenei ir kuri lėmė, kad 1935 m. buvo priimtas Įstatymas kovos su venerinėmis ligomis, nepaliko faktiškai jokių pėdsakų lietuvių tautosakoje. Kėliau hipotezę, kad medžiagos apie sifilį stygių lietuvių folklore galėjo nulemti jo neatskyrimas nuo kitų ligų, neatmetant ligos seksualinės prigimties aspekto kaip nepatogios temos tiek tautosakos pateikėjams, tiek užrašytojams. Mano atliktas tyrimas parodė, kad gėda buvo svarbus dėmuo sifilio kontekste, tačiau vėlyvas liaudyje įsitvirtinęs sifilio kaip atskiros ligos supratimas, sudėtinga ligos diagnostika ir pamažu pagreitį įgavęs XX a. pradžios agrarinės visuomenės švietimas, paremtas tuometiniais moksliniais atradimais ir aiškinimais, buvo esminiai veiksniai, lėmę, kad sifilis nesiintegravo į mitologinę pasaulėžiūrą, neatsirado su juo sietinų epideminėms ligoms būdingų pasakojamosios tautosakos tekstų (etiologinių ir mitologinių sakmių, tikėjimų, liaudies medicinos ir panašių).

ŠALTINIAI

ALUL – *Apie limpamąsias arba užkrečiamas ligas (daktaro pasikalbėjimas su žmonėmis)*, Pirogovo draugijos skyriaus sveikatos žinioms platinti leidinio Nr. 5 vertimas, Vilnius, 1915.

AS – *Apie sifilį*, Pirogovo draugijos skyriaus sveikatos žinioms platinti leidinio Nr. 3 vertimas, Vilnius, 1915.

BsJT – Įvairi tautosaka iš rinkinių, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka* 11), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

DK – *Kai kurios žmonių ligos ir kaip jas gydyti arba Daktariška knyga su daugybe receptų ir naudingų žmogaus sveikatai patarimų su paveikslais*, surinko ir parašė V. Dzinzelietas, Šiauliai.

Dn – *Diena*, 1929–1939.

Kar – *Karys*, 1920–1945.

- KŽ – *Kariškių žodis*, 1919–1920.
- LL – [Agnietė Ambraziejūnaitė–Steponaitienė] A. Sn-ė. *Limpamos ligos*, Kaunas: Krašto apsaugos ministerijos literatūros skyriaus leidinys, 1919.
- LMLK – *Ligotumas ir mirtingumas Lietuvos kariuomenėje 1919–1928 m.*, Kaunas: Karo sanitarijos valdybos leidinys, 1930.
- LPPe – *Patarlių ir priežodžių elektroninis sąvadas* (<https://elpp.archyvas.lli.lt/>).
- LTA – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus Tikėjimų kartoteka.
- LTR – Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Lietuvos tautosakos archyvo rankraštynas.
- LŽ – *Lietuvos žinios*, 1909–1915, 1922–1940.
- ME – *Medicinos enciklopedija 2: M–Ž*, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų leidykla, 1993.
- Med – *Medicina*, 1920–1940.
- MK – *Mūsų kraštas*, 1934–1938.
- PaA – *Paliepimas apsaugojimui nuo tolesnio išsiplatinimo lyties ligų rytų kariuomenėje*, Vilnius, 1915.
- SSMG – Hieronymi Fracastorii, *Syphilis sive morbus gallicus*, carmen ad optimarum editionum fidem edidit notis et prolegomenis ad historiam morbi gallici facientibus instruxit Ludovicus Choulant, praxeos medicae in Academia Medica Dresdensi professor, Lipsiae: apud Leopoldum Voss, 1830.
- Ūk – *Ukinjkas* 6–7, 1892, p. 230–237.
- VLEe – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* (www.vle.lt).
- VžgR – Vaižgantas, *Raštai 20: Kritika, 1915–1922*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

LITERATŪRA

- Barquera Rodrigo et al. 2025. “Ancient Genomes Reveal a Deep History of *Treponema pallidum* in the Americas”, *Nature* 640, p. 186–193.
- Blaževičius Povilas 2014. „Rakaučiznos senkapis“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*, p. 160–164.
- Crosby Alfred W. Jr. 1969. “The Early History of Syphilis: A Reappraisal”, *American Anthropologist. New Series* 71 (2), p. 218–227.
- Derums Vilis 1940. *Latviešu ķermeņa uzbūve laika perspektīvā*, Rīga: Valters un Rapa.
- Fuksas Aleksandras 1921. „Venerinių ligų reikšmė visuomenei“, *Medicina* 10, p. 311–313.
- Hays J. N. 2009. *The Burdens of Disease. Epidemics and Human Response in Western History*, New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press.
- Jakulis Martynas 2019. *Špitolės Vilniuje: labdara, gydymas ir skurdas XVI–XVIII a.*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Jankauskas Rimantas, Barkus Arūnas, Urbanavičius Agnius 2007. „Preliminarūs 2006 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, p. 509–539.
- Jankauskas Rimantas, Barkus Arūnas, Urbanavičius Agnius 2010. „Preliminarūs 2009 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, p. 489–495.
- Jankauskas Rimantas, Bartminaitė Ieva 2009. „Kapų Trakų Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčios šventoriuje bioarcheologinė charakteristika“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, p. 544–549.
- Jankauskas Rimantas, Jatautis Šarūnas, Suncovas Vaidotas, Urbanavičius Agnius 2012. „Preliminarūs 2011 m. archeologinių tyrimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai (griautiniai palaidojimai)“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 metais*, p. 605–620.
- Jankauskas Rimantas, Saul Susan L. 1989. “On the Origin and Antiquity of Syphilis”, *Current Anthropology* 30 (4), p. 481–482.

- Kaminskas Antanas 1949. *Kas žinotina apie sifilį*, Vilnius: LTSR sveikatos apsaugos ministerijos Respublikiniai sanitarinio švietimo namai.
- Knell Robert J. 2003. "Syphilis in Renaissance Europe: Rapid Evolution of an Introduced Sexually Transmitted Disease?", *Proceedings of the Royal Society B* 271, p. 174–176.
- Kohn George Childs et al. (ed.) 2008. *Encyclopedia of Plague and Pestilence. From Ancient Times to the Present*, 3rd edition, New York: Facts On File.
- Kozakaitė Justina, Daubaras Mantas, Urbanavičius Agnius, Jankauskas Rimantas 2013. „Preliminarūs 2012 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*, p. 609–635.
- Kozakaitė Justina, Urbanavičius Agnius, Jankauskas Rimantas 2014. „Preliminarūs 2013 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*, p. 451–466.
- Mallett Michael, Shaw Christine 2014. *The Italian Wars, 1494–1559. War, State and Society in Early Modern Europe*, London, New York: Routledge.
- McGough Laura J. 2010. *Gender, Sexuality, and Syphilis in Early Modern Venice*, UK: Palgrave Macmillan.
- Mitjà Oriol, Šmajš David, Bassat Quique 2013. "Advances in the Diagnosis of Endemic Treponematoses: Yaws, Bejel, and Pinta", *PLoS Neglected Tropical Diseases* 7 (10), e2283 (<https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0002283>).
- Mitokaitė Ieva, Jatautis Šarūnas, Jankauskas Rimantas 2011. „Viduramžių palaidojimų Vilniuje preliminari antropologinė charakteristika 2010 m. medžiagos duomenimis“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*, p. 506–511.
- Paltarokas Kazimieras 1926. *Seksualinis jaunuomenės švietimas*, Kaunas: Šviesa.
- Parascandola John 2001. "History of Salvarsan (Arsphenamine)", in: *Encyclopedia of Life Sciences*, Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- Pelling Margaret 2001. "The Meaning of Contagion: Reproduction, Medicine and Metaphor", in: *Contagion: Historical and Cultural Studies*, ed. by Alison Bashfor, Claire Hooker, London, New York: Routledge, p. 15–38.
- Piechocki Katharina N. 2016. "Syphilologies: Fracastoro's Cure and the Creation of Immunopoetics", *Comparative Literature* 68 (1), p. 1–17.
- Ragauskienė Raimonda 2017. *Mirties nugalėti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas.
- Rayment Michael, Sullivan Ann K. 2011. "'He who knows syphilis knows medicine' – the Return of an Old Friend", *The British Journal of Cardiology* 18 (2), p. 56–58.
- Rothschild Bruce 2005. "Pinta: Specific Disease or Anomalous Skin Reaction?" (Correspondence), *Clinical Infectious Diseases* 41 (6), p. 914.
- Sienna Kevin Patrick 2004. *Veneral disease, Hospitals and the Urban Poor: London's 'Foul Wards', 1600–1800*, Suffolk: University of Rochester Press.
- Shmaefsky Brian R. 2010. *Syphilis*, 2nd edition, New York: Chelsea House Publishers.
- Skujytė-Razmienė Asta 2016. „Maro ir choleros kilmė lietuvių tautosakoje“, *Tautosakos darbai* 52, p. 145–166.
- Skujytė-Razmienė Asta 2020. „Atvažiuoja vidurnaktį karieta, ketvertu juodų arklių pakinkyta: keliaujančios epideminės ligos motyvas lietuvių tautosakoje“, *Būdas* 2, p. 5–15.
- Skujytė-Razmienė Asta, Kontrimė Milda 2020. „Sąmokslas ar bausmė? Maro kilmės teorijos Europoje ir jų atgarsiai Lietuvoje“, *Tautosakos darbai* 60, p. 111–131.
- Stamm Lola V. 2015. "Pinta: Latin America's Forgotten Disease?", *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene* 93 (5), p. 901–903.
- Tercijonas Vincas 1928. „Bibliografija“, *Medicina* 10, p. 699–701.
- Tumėnienė Vanda 1920. „Kaip kovoti su veneros ligomis“, *Medicina* 8, p. 233–234.

- [Vileišis Antanas] 1901. *Trumpi šneka apie limpančias ligas ir kaip nuo jų apsiginti?*, parašė V. A., Tilžėje.
- [Vileišis Antanas] 1904. *Apie blogąją ligą arba syfilį (prancus)*, pagal d-ro M. Člénovo veikalėlį sutaisė A. V., Tilžėje.
- Vileišis Antanas 1915. *Limpamosios ligos ir kaip nuo jų išsisaugoti?*, Kaunas.
- [Vileišis Petras] 1886. *Svarbiausios žmonių ligos*, Petro Nėrio, Tilžėje.
- Waugh M. A. 1982. "Role played by Italy in the story of syphilis", *Sexually Transmitted Infections* 58, p. 92–95.
- Zbar Andrew P. 2022. *Syphilis. A Short Biography*, Switzerland: Springer.
- Zemlevičiūtė Palmira 2009. *Lietuvių medicinos terminologijos raida XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje*: daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.